

УДК 94(477).154:81

Валентина Федонюк
(Київ)

СУЧАСНА СЛОВАЦЬКА ЛІНГВІСТИЧНА УКРАЇНІСТИКА: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВТРАТИ

Стаття присвячена історії та сучасному стану лінгвістичної україністики у Словацькій Республіці. У ній розглядаються основні напрямки дослідження української мови в різні періоди словацької україністики, найбільш вагомим досягненням її представників.

Ключові слова: словацька україністика, дослідження української мови, українська діаспора.

Розвиток словацької лінгвістичної україністики в нашій вітчизняній науці майже не вивчався. Крім «Дослідження української мови в Словаччині», що побачило світ в 2005 р. у межах колективної монографії «Українське мовознавство у західних і південних слов'ян», підготовленої відділом західно- та південнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України [19, с. 111-146], спробу осмислити шлях, пройдений словацькою україністикою, зробила Оксана Данилюк-Кульчицька в розвідці «Дослідження української мови та її діалектів вченими Східної Словаччини» [7].

Відомості про дослідження української мови на території Словаччини та життя українства даного регіону вміщені у працях та бібліографіях словацьких і чеських учених [1; 28, с. 137-148; 6, с. 701-702] й залишаються мало доступними для материкових українців. Тому перш ніж говорити про сучасний стан словацької лінгвістичної україністики, вважаємо за потрібне зупинитися на історії її виникнення у Словацькій Республіці та повідомити основну інформацію про західнославацьких українців.

Українська діаспора² в Словаччині. Українці-русини, як самоідентифікувало себе місцеве українство, належать до національних меншин Словацької республіки. За даними перепису, станом на 2001 р. у Східній Словаччині (в містах та селах навколо Пряшева) компактно проживало 55 тис. українців (за неофіційними джерелами 100 тисяч осіб). З них 11 тис. осіб користувалось українською мовою. Більшість словацьких українців відноситься до корінного населення, т.зв. автохтонів, предки яких мешкали на цих землях декілька століть тому. Частина українців Словаччини – це емігранти, що переселилися під впливом політичних, соціальних та економічних чинників, та їх нащадки. Під час проведення перепису 1991 р. вперше було запроваджено дві позиції для самовизначення: «українець» та «русин». Унаслідок цього мешканці Східної Словаччини, які раніш називали себе українцями-русинами і становили з лінгвістичного погляду одне ціле, розділились на: українців, русинів та словаків. Крім осіб, які усвідомлюють свій зв'язок з Україною, вирізнялася група осіб, які в результаті асиміляційних процесів словакізувалися. Частина русинів-українців почала вважати себе окремою від українців етнічною групою – русинами, хоча в своєму щоденному мовленні вживає ті ж самі діалекти лемківського говору, що й українці Словаччини, а в якості писемної замість літературної української мови використовує русинську (лемківсько-пряшівську) мову, яка представляє собою кодифіковану в 1995 р. форму двох діалектів (західноземплінського та східноземплінського) лемківських говорів української мови у Словаччині [18]. Введення двох позицій для самовизначення українського населення спричинило до того, що під час перепису 2001 р. лише третина русинів-українців ідентифікували себе українцями, а дві третини – русинами³.

¹ У цій статті до східнославацьких вчених помилково віднесено чеських лінгвістів Андрія Куримського та Ружену Шишкову – співробітників Кабінету іноземних мов Чеської Академії наук у Празі, авторів першого в історії «Українсько-чеського словника».

² У сучасній українській науці під діаспорою розуміють етнічну, в першу чергу релігійну (конфесійну) та мовно-культурну спільноту або сукупність індивідів, яка, перебуваючи постійно за межами свого материкового регіону, усвідомлює свою генетичну або духовну єдність з ним. Часто цей термін використовують не тільки у відношенні до емігрантів, але й до представників національних меншин, хоча ті належать до корінного населення. Пор.: Національна меншина – група громадян певної держави, які не належать до титульного етносу, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою (Бородін В.Д. Етнологія. Навчальний посібник. – Донецьк: Каштан, 2008. – С. 144). У даній статті ми використовуємо термін діаспора в найбільш широкому його розумінні, тобто як щодо переселенців, так і щодо корінних мешканців, які усвідомлюють свій генетичний та культурний зв'язок з українською нацією.

³ За офіційними даними, станом на 2011 р. русинами визнали себе 33 482 особи, українцями лише 7 430 осіб. Для порівняння: тоді у Словаччині проживало 4 352 775 словаків, 30 367 чехів, 105 738 циган та 458 467 угорців.

Асиміляційна політика словацької влади призвела до суттєвих втрат для українців в культурно-освітній сфері: до ліквідації української редакції на радіо, значного скорочення видань художньої літератури та підручників, зникнення популярного журналу «Дружно вперед», поступового згортання україномовної освіти¹, закриття газети «Нове життя» – органу «Союзу русинів-українців Словацької республіки»². Така політика сприяла зменшенню інтересу до рідної мови у частини українців. Нині система освіти українською мовою об'єднує 11 дитячих садків, 8 початкових шкіл та одну середню загальноосвітню школу. Українську мову припинили вивчати у Бансько-Бистрицькому університеті ім. Матея Бела³. Фахівців з української мови сьогодні готують лише у Пряшівському університеті, де вона вивчається у комплексі з іншими спеціальностями. Українською мовою продовжують виходити два видання: літературно-мистецький та публіцистичний журнал «Дукля» – орган «Спілки українських письменників Словаччини» та дитячий журнал «Веселка».

Історія виникнення словацької україністики та її розвиток до 1993 р. Зародження словацької лінгвістичної україністики розпочалось у кінці XIX – на початку XX ст. з вивчення українських говорів Східної Словаччини у дослідженнях Олафа Броха, Івана Верхратського, Василя Гнатюка, Івана Панькевича, Георгія Геровського. Недостатня увага до діяльності цих вчених у радянські часи пов'язана з умовами, в яких дана галузь знаходилася в Україні, зокрема з домінуючою тоді у нас, як у Союзі в цілому, позицією російської мови.

Періодом становлення наукової лінгвістичної україністики у Словаччині стали роки після Другої світової війни. Базою для її розвитку були праці відомих місцевих вчених, зокрема «Закарпатський діалектологічний словник» Івана Панькевича⁴ та підготовлені ним же фундаментальні дослідження «Нарис українських говорів» та «До питання українських закарпатських говорів» – результат багаторічних спостережень автора за розвитком української мови Східної Словаччини. Порівняльному аналізу східнославацьких говорів української мови з літературними мовами – українською та російською, присвятив свої дослідження Георгій Геровський. Щоправда, виділяючи п'ять груп говорів в мові українців цього регіону, він помилково відніс їх до російської мови. Не дивлячись на останнє, праці обох згаданих дослідників, що відповідали тогочасним потребам у вивченні живої мови, сприяли тому, що діалектологія надовго стала провідним лінгвістичним напрямом словацької україністики, який випереджав у розвитку всі інші українознавчі галузі.

За кілька повоєнних десятиліть за підтримки української мовознавчої науки у Словаччині було підготовлено цілу генерацію діалектологів-україністів, зусиллями яких здійснювалося дослідження українських східнославацьких говорів на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях, вивчалось їх функціонування в окремих населених пунктах та в цілому, в діяхронічному та синхронічному аспекті. Вагомий внесок в цю важливу справу зробив Василь Латта⁵, який вивчав фонетику та фонологію українських говорів регіону, підготував перший в історії лінгвістичний «Атлас українських говорів Східної Словаччини». Для мовознавців України атлас є цінним в першу чергу тим, що відтворює конкретний (кінець 50-х – початку 60-х років XX ст.) стан діалектного мовлення українців одного з найбільших діаспорних регіонів з тих, що безпосередньо прилягають до материкової України. Репрезентована у ньому сукупність хронологічно й якісно відмінних фонетичних, морфологічних, синтаксичних та лексичних явищ створює можливість окреслити межі багатьох процесів, відомих і материковій мові, а відтак, простежити наслідки взаємообміну мов і говорів, викликані міжетнічними контактами, міграцією та іншими зовнішніми впливами.

Вивченню фонетичних особливостей українських говірок окремих населених пунктів в діяхронічному аспекті та явищ, які в них виникли внаслідок українсько-славацького білінгвізму їх носіїв, присвятив свої праці Петер Бунганич. Велика заслуга належить вченому також в розпрацюванні методики дослідження лексики українських говорів, з якою він неодноразово ознайомлював наукову громадськість у своїх статтях та виступах [2, с. 5-23; 3, с. 163-166] на конференціях. Дослідник увійшов в історію світової лексикографії як укладач першого великого «Словацько-українського словни-

¹ У 50-х рр. минулого сторіччя україномовними в Словаччині були 72 дитячі садки, 272 початкові школи, 44 неповні школи, 11 повних середніх загальноосвітніх шкіл з паралельними українськими класами, кафедри української мови та літератури на двох факультетах Пряшівського університету імені Шафарика та координуюча державну освіту установа «Реферат українського шкільництва» при Міністерстві шкільної освіти Словаччини. За останніми даними зараз українську мову як неосновний предмет вивчає близько тисячі учнів.

² 2014 р. став роком виходу останнього, 16-го номеру єдиної словацької україномовної газети «Нове життя».

³ Пряшівський університет заснований 1 січня 1997 р. на базі Православної богословської академії, Греко-католицької богословської академії, Інституту русистики, україністики та славістики філософського факультету колишнього Пряшівського університету імені Шафарика. Університет ім. Матея Бела в Банській Бистриці створено 1 липня 1992 р. злиттям філій Братиславського технічного університету та Братиславського університету Коменського.

⁴ Діалектолог встиг підготувати матеріали лише на літери А, Б та початок В, у цілому картотека словника нараховувала 120-130 тисяч карток.

⁵ Див. статтю про нього: Ганудель З. Особистість Василя Латти і його наукова діяльність // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 137-147.

ка» [24]. Виданий декілька десятиліть тому, він залишається поки що єдиним лексиконом, здатним задовольнити потреби як вивчаючих українську мову студентів, так і професійних перекладачів. Визначальною рисою цього словника є продуманість реєстру та повнота перекладної частини. Серед наведених у ньому українських відповідників – одиниці літературної мови, розмовна та діалектна лексика. Хоча «Словацько-український словник» П. Бунганича нині вже бібліографічна рідкість, а його текст з огляду на політико-економічні зміни в обох слов'янських країнах потребує доповнень та коректив, ні у Словаччині, ні в Україні аналогічного видання більше не появилось.

Порівняльний опис системи голосних в українських говорах та літературній українській мові здійснив Микола Штець. Підготовлені ним дослідження «Система голосних в говорах північної Лабірщини», «Наш діалект і літературна мова» [20, с. 7, 29] продовжили діяльність його попередника та вчителя В. Латти. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговує остання з названих праць, присвячена завжди актуальному та гостро обговорюваному в славістиці питанню про походження мови східнославацьких українців-русинів. Відповідаючи на спроби деяких діячів проголосити українців Східної Словаччини ще одним східнослов'янським народом, що немає буцімто нічого спільного з материковими українцями та їх мовою, М. Штець пише: «У мовознавчій науці вже давно доведено, що говірки українців Східної Словаччини становлять частину карпатської групи говорів, яка за своєю фонетичною системою, морфологічною та синтаксичною будовою, за лексичним складом відноситься до південно-західних діалектів української мови». Низку особливостей, які характерні для мови українців цього регіону і виявляють себе на всіх рівнях мови – фонетичному, граматичному, лексичному, вчений відносить до «місцевих відмінностей», а самі говори, що їх мають, називає «місцевими діалектами». Докладно аналізуючи умови розвитку материкової та діаспорної української мови, дослідник робить висновок, що у згаданих областях, з одного боку, найдовше збереглися риси старої української літературної мови, а з другого, що на Закарпаття і Східну Галичину досить повільно проникали особливості нової української літературної мови, засвоєння яких гальмувалося консервативною «русофільською» інтелігенцією¹.

Відслідковуючи соціолінгвістичну ситуацію у Східній Словаччині, яка складалася в регіоні у різні історичні періоди, М. Штець стверджує, що всупереч певним намаганням русифікувати українців Східної Словаччини, їх мова зберегла такі (фонетичні, граматичні та лексичні) риси, які і зараз дозволяють відносити її до діалектів української мови.

Поряд з наявністю спільних рис в українських діалектах Словаччини та літературній українській мові М. Штець звертає увагу на деякі негативні явища, які виникли в результаті звуження сфери використання рідної мови її носіями в місцях проживання східнославацьких українців.

Так, за його спостереженнями, користування українською мовою виключно в установах освіти, в театрі, пресі, на радіо та под. з одночасним усуненням її з офіційно-ділового спілкування і сфери виробництва негативно впливає на подальший розвиток лексичного складу мови українців Східної Словаччини, призводить до її засмічення словакізмами.

Значний інтерес в україністів Словаччини викликає дослідження лексичних багатств українських говорів та їх окремих лексико-семантичних груп. Тут варто згадати праці Зузани Ганудель, Юрія Муличака, Миколи Штеця та Аделі Кундрат. Великий власноруч зібраний матеріал проаналізований З. Ганудель у статті «З лексики посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини та її відношення до словацьких говорів» [5, с. 135-140], частина якого доти взагалі була невідома дослідникам українській літературній мові. З. Ганудель підготувала і ще декілька цікавих діалектологічних досліджень, що репрезентують багатство української мови цього регіону, серед них: «Народні страви та напої: лексика українських говорів Східної Словаччини», «Загальноновживані слова говірок українських говорів Східної Словаччини у дитячому лексиконі» та ін. Важливим внеском в українську діалектологію став укладений нею перший друкований «Лінгвістичний атлас говорів Східної Словаччини», в якому на прикладі двох базових груп побутової лексики представлено реальний стан лексичного складу діаспорної української мови. Наукова цінність даної праці полягає не тільки у величезному фактичному матеріалі, яким оперує дослідниця, але й у поданому в атласі у формі коментаря з ілюстраціями його докладному описі.

Метрологічним номінаціям у східнославацьких українських говорах присвячене дослідження А. Кундрат [13, с. 141-144]. Одиниці кожної з виділених нею чотирнадцяти груп лексики авторка розглядає в лексико-словотвірному, семантико-етимологічному і лінгво-географічному аспектах. Особливу увагу вона приділяє запозиченим лексемам та термінам дометричного періоду, поряд з однослівними метронімами аналізує одиниці у формі приєднаних конструкцій, термінологічні словосполучення, фразеологізми та експресивні елементи з метронімічним значенням.

¹ Дане питання розглядалося вченим неодноразово, див.: Штець М. До питання «русинської» літературної мови // Додаток до газети «Нове життя». – 1992. – № 39. – 16 с.; Штець М., Муличак Ю. Аналіз норм правопису т. зв. русинської мови // Додаток до газети «Нове життя». – 1992. – № 42. – 16 с.

Інтереси Юрія Муличака зосередилися на сільськогосподарській лексиці. Звертаючись до цих традиційних для кожної мови номінацій в статтях «Сільськогосподарська лексика (назви сільськогосподарського знаряддя)» [14, с. 91-112], «Мікологічні назви в частині українських говорів Східної Словаччини» [15, с. 313-318], вчений акцентує увагу на їх архаїчності та на помітному впливі, який вони зазнавали з боку слов'янських мов, зокрема словацької.

Серед досліджень, в яких простежуються особливості українських говорів Словаччини на синтаксичному рівні, слід згадати «Деякі особливості простого речення говорів північної Лабірщини» М. Штеця, «Підрядне речення з причинним значенням у говорах лемків в порівнянні з літературною українською мовою» А. Кундрат, «Складний іменний присудок із зв'язкою бути в говорах сел Бардіївського округу» та «Структурні типи речень говорів Бардіївського округу» Ю. Ванька. Як видно з їх назв, ці статті стосуються часткових питань діалектного синтаксису, а саме: виявленої науковцями специфіки у говірках окремих населених пунктів. Не маючи можливості докладно зупинитися на кожному з досліджень, тим не менш відзначимо, що всі вони засвідчують глибокі зв'язки синтаксичної будови українських говірок Східної Словаччини як з літературною українською мовою, так і з окремими її діалектами, зокрема говорами буковинців, лемків та інших груп українців.

Друга половина ХХ сторіччя для словацької лінгвістичної україністики ознаменувалась активним розвитком діалектної ономастики, почесне місце в якій належить Миколі Дуйчаку та Олексію Лазоріку [10, с. 19-36; 11, с. 509-529]. Спільні публікації цих вчених розкривають історію виникнення назв багатьох місцевостей, де живуть у Словаччині українці. Значним здобутком топонімічної галузі став і «Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини», укладений М. Дуйчаком [8, с. 321-447]. Українським топонімам на мапі Словаччини присвячені праці Людовита Новака, Міхала Бліхи.

Проблематика мовної інтерференції в українських топонімічних номінаціях, якій до того майже не приділялась увага, є об'єктом опису в статті Ладислава Бартка «Вплив словацько-українських мовних контактів на топонімію закарпатських словаків» [23, с. 69-181]. У ній вчений аналізує топоніми з кадастрів закарпатсько-українських населених пунктів, зібрані ним під час реалізації проекту Славістичного кабінету Словацької Академії наук «Словаки в Закарпатській Україні та словацько-українське прикордоння...»¹. Вивчення документів сіл, де поряд з українцями та представниками інших народів жили словаки, дозволило авторові прийти до висновку, що певна частина українських слів була словакам відома з давніх часів, а деякі українізми в їх мовлення потрапили внаслідок більш пізньої взаємодії з українською мовою. Випадки інтерференції на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях, помічені ним у досліджуваному матеріалі, Л. Бартко вважає доказом тривалих українсько-словацьких контактів.

Характеристику лексики словацьких говірок Закарпаття з погляду присутності в ній українізмів подають й праці Шимона Ліптака. У статті «Про лексичні запозичення в мовленні словаків у Закарпатській Україні» [35, с. 101-168] дослідник зміни в мовленні словаків пов'язує з впливом як давньоукраїнської мови, так і поширених в цьому регіоні закарпатських українських говорів. Причём поряд з запозиченими словаками питомими українськими словами дослідник зауважує елементи, щодо яких українська мова виконала функцію посередника.

Досить активно словацькі україністи займалися й вивченням історії української мови у Східній Словаччині. Помітний внесок у розвиток цього дослідницького напрямку зробили Микола Штець, Юрій Бача та Андрій Ковач, див. їх працю «Літературна мова українців Чехословаччини» (1992). У монографії М. Штеця «Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918)» [21] як окремі наукові проблеми розглянуто умови та стан розвитку літературної мови українців Закарпаття в період з 1918 по 1939 рр., політика щодо функціонування української мови на словацькій території у післявоєнні роки та боротьба українців Східної Словаччини за літературну мову, а також ситуація своєрідного дуалізму, що склалася тоді в регіоні у відношенні українців до рідної мови, культури та свого минулого. Докладно в праці описано і новий етап, який розпочався в житті українців у Східній Словаччині після запровадження там української літературної мови, та основні тенденції розвитку місцевої української мови в 60-ті роки ХХ ст. Слід відзначити, що незважаючи на зміни в ідеології словацького суспільства у кінці минулого століття, які в цілому позитивно вплинули на підхід до вирішення мовних питань, це дослідження М. Штеця досі не втратило актуальності. Ознайомлення із змістом у ньому історичним матеріалом сприяє більш виваженому підходу до вирішення проблем української меншини, які, певна річ, і зараз існують у Словацькій Республіці.

Опубліковані на його сторінках факти дозволяють зокрема відшукати в політиці, яка проводилася стосовно українців протягом кількох попередніх століть, передумови нинішнього надзвичайного сплеску «русинофобії», що відволікає, на жаль, здорові сили українства від справді актуальної – наукової, культурної, виховної роботи, на підготовку нових публікацій на русинську тему, на повторний

¹ Під час цих експедицій словацькі фахівці збирали факти, що відносяться до форм матеріальної та духовної культури, історії перебування словаків у Закарпатті.

розгляд давно вже вирішеного науковцями питання про походження русинів-українців, зв'язок їх мови з іншими слов'янськими мовами та под.

До не менш актуальних в наш час, ніж попередня, належить й монографія М. Штеця «Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)» [22]. У згоді з авторським задумом в ній об'єктом аналізу стає вже сучасний стан української мови Східнославацького регіону. Оцінюючи перспективи подальшого розвитку мови українців, яка функціонує лише на побутовому рівні, в галузі освіти та культури, в той час як словацька використовується ще й в професійно-технічній та офіційно-діловій сфері, вчений доходить висновку про незабезпеченість українській мові у Словаччині рівних з державною можливостей.

До питань, порушених в цій монографії, М. Штець повертається у низці інших праць, наприклад, в статті «Соціолінгвістичні аспекти дослідження мови українців Словаччини», де він, зіставляючи умови, в яких у минулому знаходилась українська мова у Східній Україні та Словаччині, зупиняється на ролі «будителів», що, спираючись на мовленнєвий досвід мешканців карпатського регіону, прагнули сформувати українську літературну мову на національній основі. Певну увагу автор приділяє і процесу поступового проникнення на Закарпаття та у Східну Словаччину літературної української мови в її галицькому варіанті.

Проблемі взаємодії між українською і словацькою мовами в різні історичні періоди присвячені праці Яна Дорулі та Міхала Бліхи. Особливо цікавою та корисною для сучасних носіїв української мови є монографія Я. Дорулі «Словаки в історії мовних контактів» [30, с. 55-60], цілий розділ в якій присвячено давнім зв'язкам української та словацької мов. Адже на підставі досліджених текстів пам'яток словацької писемності XVI–XVII ст. – періоду становлення словацької літературної мови та пробудження національної свідомості у широких верствах словаків, вченому вдалося встановити факт використання на тогочасній словацькій території української мови. Функціонуючи тоді головним чином в усній формі та в значно меншому обсязі порівняно з латинською, чеською та польською мовами, українська, тим не менш, як зазначає дослідник, полишила свій власний слід у словацьких пам'ятках. Крім загальноновживаних лексем, які відтворюють поняття українського способу життя, до цих документів потрапили й численні українські оніми, наявність яких в офіційно-ділових словацьких текстах Я. Доруля пов'язує з постійною присутністю українців на території Словаччини. Зазначаючи, що сучасна назва нашої держави *Україна* була добре відома словакам вже в XVII ст., дослідник пише, що ця лексема, однак, асоціювалась у них тоді не з нашою країною, а з землями на кордоні із Східною Словаччиною. Тогочасними словаками номінація *україна* вживалась у відношенні до прикордонних земель, де і зараз живуть українці. Українців, як засвідчують досліджені Я. Дорулею пам'ятки, словаки в ті часи називали русинами, іноді (в латиномовних документах) ще й рутенусами. Сучасна назва українського етнікуму не фігурувала в якості самоназви українців східнославацького регіону.

Важливою для вивчення історії українства є й розвідка Я. Дорулі «Словацько-русинсько-українські зв'язки на рівні говорів і літературних мов» [31, с. 152-158]. Ретельний лінгвістичний аналіз т.зв. русинських говорів дозволив вченому відзначити в них не тільки риси, притаманні всім східнослов'янським мовам, завдяки чому вони відмежовуються від місцевих словацьких діалектів, а й деякі специфічно українські ознаки. Наявність цих, характерних виключно для української мови, рис в русинських говорах Східної Словаччини переконала Я. Дорулю в приналежності цих діалектів до говорів материкової української мови.

Словацька україністика після 1993 р. Політико-економічні зміни, які сталися в Словаччині після проголошення незалежності, відбилися на ситуації в її гуманітарній сфері. Зі вступом до Європейського Союзу Словацька Республіка взяла на себе зобов'язання забезпечити на своїй території належні умови для всебічного розвитку національних меншин. З огляду на це одним з пріоритетних завдань для Словаччини стала і подальша розбудова освіти та науки українців, зокрема лінгвістичної україністики. Процеси, пов'язані з державотворенням та інтеграцією Словаччини в європейське співтовариство спровокували, на жаль, і деякі небажані для української спільноти явища. До них відносимо подальше зменшення в східнославацькому регіоні кількості українських національних шкіл та освітніх закладів із вивченням української мови та інших українознавчих предметів¹, згорання

¹ Після 1989 р. у Словаччині зменшилася кількість національних шкіл для українців. Це було викликано об'єктивними та суб'єктивними чинниками, напр., збільшенням уваги до вивчення німецької та англійської як до мов, поширених у спілкуванні між жителями різних європейських країн. Своєю чергою, це призвело до послаблення зацікавленості представників української меншини в освіті рідною мовою. За нашими даними, сьогодні в Східнославацькому регіоні нараховується близько двох десятків шкіл з вивченням української мови. В тому числі – шість повних середніх загальноосвітніх навчальних закладів з викладанням предметів українською мовою: Гімназія ім. Т. Шевченка у Пряшеві (єдина, що має статус школи з навчанням українською мовою, хоча більшість навчальних дисциплін нині там викладають словацькою), Гімназія у Свиднику (українську мову вчать у 3-ому та 4-ому класах), Середня медична школа у Гуменному (існують паралельно українські та словацькі класи), Гімназія та Середня сільськогосподарська технічна школа у Меджилабірцях. Фактично

частини наукових проектів з вивчення східнославацьких українських говорів, скорочення напрямків їх дослідження, переорієнтація словацької лінгвістичної україністики на підготовку праць прикладного характеру.

Враховуючи ситуацію у державі та актуальні потреби словацького суспільства, на філософському факультеті Пряшівського університету додатково до існуючої в закладі спеціальності «викладач української мови» було започатковано нові: «українська мова як іноземна» та «перекладач з української мови». Відсутність на той час у Словацькій Республіці навчальної бази для підготовки таких фахівців та неволодіння українською мовою на початковому рівні більшістю студентів (словацького походження) висунуло перед університетськими викладачами складне та відповідальне завдання – створити сучасні посібники з української мови для цієї категорії слухачів. Пряшівські україністи в доволі стислі строки підготували цілу низку підручників з української мови різноманітного спрямування та призначення. Деякі з них, зокрема «Українська мова для словаків» Марії Чижмарової [27]¹, «Контрастивна лексикологія для перекладачів (русистів та україністів)» та «Професійний переклад на практиці. Підручник з вправами для україністів» Ярмили Кредатусової², були створені в рамках державного проекту «Організація та розширення лінгвокультурологічного та перекладацького центру» за фінансової підтримки програми Європейського фонду регіонального розвитку «Дослідження та розвиток».

Поряд з навчальною літературою словацькі лінгвісти написали останнім часом нові дослідження з лексикології, термінології, етимології, діалектології, топоніміки української мови [29, с. 263-275]. Так, багатолітні зацікавлення професора М. Чижмарової усталеними виразами вилилися в працю «Про українську та словацьку фразеологію. Зіставний опис» [25], де аналізуючи спільні та специфічні риси в структурі та семантиці цих одиниць, вона прийшла до обґрунтованого висновку про самобутність образного мислення українського та словацького народів, незважаючи на подібність їхніх історичних доль. Дуже важливий для вивчення будь-якої національної культури лексичній групі присвячена й монографія М. Чижмарової «Номінативні моделі ботанічних назв» [26]. Українські діалектні назви рослин, що стали предметом розгляду в даному разі, авторка збирала сама у п'ятидесяти українськомовних селах Східної Словаччини під час діалектологічних експедицій в 90-х роках ХХ ст. Порівняльний аналіз цих номінацій з їх відповідниками в різних слов'янських та неслов'янських мовах, проведений дослідницею з лексико-семантичного та словотвірного погляду, а також за ступенем поширеності на певній території, дозволив їй виявити універсальні та специфічні мотиваційні ознаки, що покладені в основу регіональних народних українських ботанічних назв.

Свідченням плідної діяльності Зузани Ганудель на діалектологічній ниві стала поява двох наступних томів її «Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини» (у 2001 р. – третього [32] та в 2011 р. – четвертого [33]). У першому з них представлено 1650 лексем та їх варіантів з тематичних груп «будівництво», «транспорт» та «упряж», зафіксованих дослідницею протягом 80-х – 90-х рр. в 167 селах, де мешкають русини-українці³. Наступний том увібрав українські діалектні анатомічні номінації та експресеми, подані з урахування їхньої вживаності в окремих населених пунктах східнославацького регіону⁴.

Зоологічній та ботанічній лексиці регіону присвячені праці Милли Любомири «Назви рогатої худоби в українських говірках Східної Словаччини» (2001 р.), «Лексичні особливості української та словацької лексики в компаративному аспекті» (2007 р.). Новим кроком у вивченні власних імен українців стала, безперечно, і монографія Миколи Дуйчака «Антропонімія Пряшівщини»[9].

єдиним державним вищим навчальним закладом, де готують україністів, залишився Пряшівський університет у Пряшеві.

¹ М. Чижмарова – директор Інституту русистики, україністики та славистики філософського факультету Пряшівського університету, професор кафедри української мови та літератури, укладач українсько-словацького фразеологічного словника (Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník. – Prešov: Filozofická katedra Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. – 186 s.), співукладач шкільного українсько-словацького словника (Čižmarová M., Kundrát J. Ukrajinsko-slovenský slovník pre základné a stredné školy. – Prešov: Exco, 2003 (1. vyd.), PrešovNitech, 2010, (2. doplnené vydanie). – 360 s.) та словника українсько-словацьких омонімів (Čižmarová M., Jašková A. Ukrajinsko-slovenské homonyma. Slovník ukrajinsko-slovenských medzijazykových homonym. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. – 273 s.). У співавторстві з Я. Кредатусовою вона підготувала // Učebné osnovy z ukrajinského jazyka a literatúry pre 5.-9. ročník základných škôl s vyučovacím ukrajinským jazykom. – Prešov: Metodická centrum, 2004. – 31 s.; Vzdelávací štandard s exeplicifikačnými úlohami z ukrajinského jazyka a literatúry pre 5.-9. ročník // Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky dňa 1. marca 2005. – 66 s.

² Я. Кредатусовою також підготовлено підручники: Kredátusová J., Opalková J. Kontrastívna lexikológia pre prekladateľov (rusistov a ukrajínistov). – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. – 157 s.; Kredátusová J. Odborný preklad v praxi. Učebnica s cvičeniami pre ukrajínistov. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. – 2011. – 171 s.; Kredátusová J. Konzekutívne tlumočenie 1. pre ukrajínistov. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. – 139 s.

³ Перший том даного атласу вийшов у 1981 р. До нього увійшли назви страв, посуду та кухонного начиння. Наступний том, що був присвячений архаїчним назвам ткацтва, з'явився 1989 р.

⁴ Матеріали «Атласу» З. Ганудель, вміщені у мапових та супровідних до них частинах, можуть слугувати надійною джерельною базою для майбутніх досліджень вченим України та української діаспори в галузі мовознавства, етнографії, історії та культури українства Східнославацького регіону.

Цінні наукові спостереження над назвами українських населених пунктів вмістила Надія Вархолова у книжці про топонімічні легенди українців-русинів Східної Словаччини «Звідки і коли» [36]. Проведений авторкою словотвірний та етимологічний аналіз цих одиниць, засвідчує їх зв'язок з різноманітними обставинами – місцем розташування села, назвами поширених у місцевості рослин, іменами перших поселенців, природними особливостями рельєфу – наявністю річок, печер, скель тощо.

Компаративістичну традицію, закладену попередніми генераціями українців, продовжила у своєму дослідженні «Фонологічна система літературної словацької та української мови у типологічному аспекті» (2007 р.) Юлія Дудашова-Крішшакова¹.

Останнім часом помітно зростає в словацькій лінгвістичній україністиці інтерес до зіставного вивчення літературних форм української та словацької мов та їх змін у ХХІ ст. Про це свідчить невеличка розвідка Ярмили Кредатусової «Інноваційні тенденції в розвитку лексичного складу української мови (відправна позиція для досліджень у порівнянні із словацькою мовою)», в якій її авторка неологічні процеси у сучасній українській мові пояснює дією кількох протилежних за своєю скерованістю процесів (інтернаціоналізація (глобалізація) – націоналізація (етнізація, автохтонізація), інтелектуалізація (спеціалізація, професіоналізація) – демократизація (лібералізація, субстандартизація, вульгаризація), активізація – пасивізація) [34, с. 276-285].

Явищем, яке викликає занепокоєння у представників східнославацького українства, наукової громадськості України та українців з інших країн світу, є проголошення народної мови населення Східної Словаччини окремою східнослов'янською мовою, всупереч давно доведеному факту належності її до говорів української мови.

До руху прихильників «четвертої східнослов'янської мови», очолюваного «Русинською обродою», долучились і деякі колишні україністи, напр., Юрій Панько, освітянин, співавтор підручника з української мови, що приєднавшись одним із перших до «Русинської оброди», в 1994 р. уклав «Русинсько-русько-українсько-словенсько-польський словник лінгвістичних термінів», «Правила русинського правопису» та «Орфографічний словник русинського языка» [12, с. 258]. Крім Ю. Панька, кодифікацією русинської мови займалась Анна Плішка – вихованка філософського факультету Пряшівського університету в Кошицях, колишня кореспондентка україномовної газети «Нове життя». Її наукові розробки присвячені фонетичним особливостям русинської мови [16, с. 147-209], її соціолінгвістичному статусу на Пряшівщині [17, с. 331-348], стилям та жанрам: «Русинський язык на Словенську» (2008), «Сучасний русинський списовний язык» (2009). Останнє із згаданих досліджень А. Плішка підготувала разом із Василем Ябуром, головним редактором видання «Правила русинського языка» (виходить з 1994 р.), укладачем підручників русинською мовою для студентів ВІШів [7]. Розділ «Класифікація та головні ознаки карпатських русинських діалектів» для колективної монографії «Русинський язык» [4, с. 67-84] написав професор кафедри словацької мови університету в Нітрі Юрій Ванько.

Підсумовуючи цей стислий огляд праць словацьких дослідників, присвячених українській мові, маємо зазначити, що незважаючи на певні несприятливі обставини, зокрема ті, що пов'язані з подіями 1968 р. та посиленням русинства у кінці ХХ ст. і позначилися на долях вчених і масштабах наукового пошуку, україністика пройшла у своєму розвитку великий і багатий на досягнення шлях. Певний нахил у бік діалектологічних зацікавлень періоду становлення даної галузі, пов'язаний великою мірою з тогочасними культурно-історичними умовами, з часом вирівнявся за рахунок активізації інших лінгвістичних напрямків, про які йшлося вище.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бібліографія про дослідження українських говорів Східної Словаччини. – Prešov : Štátna vedecká knižnica, 1972. – 60 s.
2. Бунганич П. До узгодження українських говірок Східної Словаччини / П. Бунганич // Buletin celoštátneho dialektologického seminára. – Prešov : Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika, 1966. – S. 5–23.
3. Бунганич П. O metodoch výzkumu a hodnotení prechidných nářečí / П. Бунганич. – Prešov : Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika, 1966. – S. 163–166.
4. Ванько Ю. Класифікація і головні знаки карпатських діалектів / Ю. Ванько // Русинський язык / [Red. naukowy P.R. Magocsi]. – Opole : Institut Filologii Polskiej, 2004. – S. 67–84.
5. Ганудель А. З лексики посуду і кухонного начиння в українських говорах Східної Словаччини та її відношення до словацьких говорів / А. Ганудель // Dialektologický zborník / [Red. J.Ružička., M. Štec]. – Bratislava : SPN, 1980. – Т. I. – S. 135–140.
6. Ганудель З. Дослідження мовознавства на кафедрі української мови та літератури / З. Ганудель // Vedecký zborník štátneho múzea ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidniku. – Prešov, 1995. – Vol. 20. – S. 701–702.

¹ Див. також: Dudášová-Kriššáková J. Východoslovenské nářečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov // Наукові записки. – 18. – Red. M. Bodák et. al. – Prešov: Союз русинів-українців Словацької республіки, 1993. – С. 93–110.

7. Данилюк-Кульчицька О. Дослідження української мови та її діалектів вченими Східної Словаччини / О. Данилюк-Кульчицька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2776>.
8. Дуйчак М. Словник мікротопонімів українських сіл Східної Словаччини / М. Дуйчак // Науковий збірник державного музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів, 1995. – Вип. 19, 20. – С. 321–447.
9. Дуйчак М. Антропонімія Пряшівщини / М. Дуйчак. – Prešov : PrivatPress, 2003. – 349 s.
10. Дуйчак М. До характеристики складних назв населених пунктів лексико-синтаксичного типу / М. Дуйчак, О. Лазорик // Наукові записки КСУТ / [Red. M. Ričalka]. – Prešov, 1975. – Т. 3. – С. 19–36.
11. Дуйчак М. Із спостережень над топонімами з повноголоссям / М. Дуйчак, О. Лазорик // Науковий збірник музею української культури в Свиднику / [Red. I. Rusinko]. – Prešov : SPN, 1976. – Т. 7. – С. 509–529.
12. Краєзнавчий словник русинів-українців Пряшівщини. – Пряшів : Союз русинів-українців Словаччини, 1999. – С. 258.
13. Кундрат А. До питання метрологічної термінології в діалектологічному словнику / А. Кундрат // *Dialektologický zborník* / [Red. J. Ružička, M. Štec]. – Bratislava : SPN, 1980. – Т. I. – С. 141–144.
14. Муличак Ю. Сільськогосподарська лексика (назви сільськогосподарського знаряддя) / Ю. Муличак // Наукові записки КСУТ. – Пряшів, 1973. – Т. 2. – С. 91–112.
15. Муличак Ю. Мікологічні назви в частині українських говорів Східної Словаччини / Ю. Муличак // *Dialektologický zborník* / [Red. J. Ružička, M. Štec]. – Bratislava : SPN, 1980. – Т. I. – С. 313–318.
16. Плішкова А. Пряшівська Русь / А. Плішкова, В. Ябур // Русинський язык / [Red. P.R. Magocsi]. – Opole : Instytut Filologii Polskiej, 2004. – Т. II: Літературний язык. – С. 147–209.
17. Плішкова А. Пряшівська Русь / А. Плішкова // Русинський язык / [Red. P.R. Magocsi]. – Opole : Instytut Filologii Polskiej, 2004. – Т. III: Соціолінгвістичний аспект. – С. 331–348.
18. Українці у Словаччині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
19. Федонюк В. Дослідження української мови в Словаччині / В. Федонюк // Даниленко Л.І., Русанівський В.М., Федонюк В.Є., Чумак В.В. Українське мовознавство у західних та південних слов'ян. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2005. – С. 111–146.
20. Штець М. Наш діалект і літературна мова / М. Штець // Дружно вперед. – Р. XXV. – 1965. – Ї. 3. – С. 7, 29.
21. Штець М. Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини (після 1918) / М. Штець // Педагогічний збірник. Серія мовознавча. – Братислава : СПВ, 1969. – № 1. – 169 с.
22. Штець М. Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження) / М. Штець. – Prešov : Filozofická fakulta, Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 1996. – 252 s.
23. Bartko L. Odras slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponimii zakarpatských Slovákov Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť / L. Bartko. – Bratislava : Slavistický kabinet SAV. – 2000. – С. 69–181.
24. Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník / P. Bunganič. – Bratislava : SPN, 1985. – 674 s.
25. Čižmarová M. O ukrajinskej a slovenskej frazeológii. Komparavistický náčrt / M. Čižmarová. – Prešov : Filozofická fakulta PU, 2002. – 101 s.
26. Čižmarová M. Nominačné modely v botanickom názvosloví / M. Čižmarová. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008. – 191 s.
27. Čižmarová M. Ukrajinský jazyk pre Slovákov / M. Čižmarová. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2011. – 282 s.
28. Čižmarová M. Slovenská ukrajinstika – súčasný stav výskumu (po roku 1993) / M. Čižmarová // Slovenská slavistika včera a dnes. – Bratislava : Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012. – С. 137–148.
29. Čižmarová M. Výskum ukrajinských rusínskych nářečí východného Slovenska so zreteľom na lingvistickú geografiu / M. Čižmarová // Jazyk je zázračný organismus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. – С. 263–275.
30. Dorul'a J. Slováci v djinách jazykových vzt'ahov / Dorul'a J. – Bratislava : Veda, 1977. – С. 55–60.
31. Dorul'a J. Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy na úrovni nářečí a spisovných jazykov / J. Dorul'a // Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť. – Slavistický kabinet SAV. – Bratislava, 2000. – С. 152–158.
32. Hanulel'ová Z. Línгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини / Z. Hanulel'ová. – Пряшів : Ехсо, 2001. – Т. III: Назви будівництва і транспорту. – 215 s.
33. Hanudel'ová Z. Línгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини / Z. Hanudel'ová. – Prešov : Zväz Rusinov-Ukrajincov Slovenskej republiky, 2010. – Т. IV: Анатомічна та експресивна лексика. – 148 s.
34. Kredátusová J. Tendencie obnovovania slovnej zásoby v ukrajinskom jazyku. Východiska pre porovnávací výskum so slovenčinou / J. Kredátusová // Jazyk je zázračný organismus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2013. – С. 276–285.
35. Lipták Š. O lexikálnich prevzatiach v reči Slovákov na Zakarpatskej Ukrajině / Š. Lipták // Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzt'ahy od obrodzenia po súčasnosť. – Bratislava Slavistický kabinet : SAV, 2000. – С. 101–168.
36. Varcholová N. Zvidky i koly / N. Varcholová. – Prešov; Svidnik : Spolok ukrajinských spisovateľ'ov na Slovensku, 2009. – 232 s.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.2014.

Валентина Федонюк

Современная словацкая лингвистическая украинистика: достижения и потери.

Статья посвящена истории и современному состоянию лингвистической украинистики в Словацкой Республике. В ней рассматриваются основные направления в исследовании украинского языка в разные периоды словацкой украинистики, наиболее важные достижения ее представителей.

Ключевые слова: словацкая украинистика, исследования украинского языка, украинская диаспора.

Valentyna Fedoniuk

Modern Ukrainian Linguistics in Slovakia: Achievements and Failures.

The article is devoted to the history and the current state of Ukrainian linguistic studies in the Slovak Republic. It presents the analysis of the Slovak Ukrainian language of different periods. Therefore, the author examines the post-war period as the period of development and activation, as well as the last decades of the XX century when Slovakia became an independent state and joined the European Union.

Moreover, the author clarifies the term 'diaspora', specifies the necessity of its usage regarding the history of Ukrainian linguistics in Slovakia and the fact that the Ukrainian population of East Slovakia is heterogeneous and is presented by a few generations of emigrants and indigenous Ukrainians. Furthermore, the article presents the analysis of scholarly researches of Ukrainian linguistics on different stages of its development in Slovakia. Therefore, the author determines the major trends and stages of Ukrainian linguistics in Slovakia. The special attention in the article is also being paid to the works about the history of Ukrainian linguistics in East Slovakia. The author traces the connection between this variant of the language and those variants that exist in Ukraine, Russia and Ruthenia. Finally, the achievements of Ukrainian linguists of Priashiv University are thoroughly expounded in the article. The author acknowledges the research activity of these scholars and their pursuit to create scholastic and methodical ground for educating the Ukrainians in Slovakia.

Key words: Ukrainian studies in Slovakia, the study of the Ukrainian language, the Ukrainian Diaspora.